

Hikem

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İslami İlimler Fakóltesi Dergisi
Journal of Karamanoglu Mehmetbey University Faculty of Islamic Science

Eylöl/September 2023

Cilt/Volume: 1

Sayı/Issue: 1





Hikem

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İslami İlimler Fakóltesi Dergisi
Journal of Karamanoglu Mehmetbey University Faculty of Islamic Science

Yayıncı/Publisher:

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İslami İlimler Fakóltesi

Sahibi/Publisher:

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

Baş Editör/Editor-in-Chief:

Dr. Talha FORTACI

Editör/Editor:

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Muaz GÜVEN

Editör Yardımcısı/Co-Editor:

Arş. Gör. Meral GEZEN

Arş. Gör. Ahmet Faruk SİLİFKE

Yayın Kurulu/Editorial Board:

Prof. Dr. İbrahim COŞKUN

Prof. Dr. Muhammet TARAKÇI

Prof. Dr. Bayram DALKILIÇ

Doç. Dr. Yunus İNANÇ

Dergi Kurulu/Journal Board

Prof. Dr. İbrahim COŞKUN

Doç. Duran Ali YILDIRIM

Doç. Dr. Mesut CAN

Doç. Dr. Mustafa BAŞKONAK

Doç. Dr. Yusuf Erdem GEZGİN

Mizanpaj Editörü

Dr. Nevfel AKYAR

Yazım Editörü

Arş. Gör. Fatma GÜLER



Hikem

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi
Journal of Karamanoglu Mehmetbey University Faculty of Islamic Science

Amaç ve Kapsam

HİKEM, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi tarafından Mart ve Eylül ayı olmak üzere yılda iki defa yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir. Dergimiz dinî araştırmalar alanına dair (Sosyal ve Beşeri Bilimler/Din Bilimleri) araştırma makalesi, derleme makale, çeviri makale, kitap kritiği, çeşitli tanıtım yazıları gibi çalışmalarını yayımlamayı amaçlamaktadır. Böylece yayımlanan nitelikli çalışmalar vasıtasıyla literatüre katkı sunulması hedeflenmektedir. Dergimizin yayım dili Türkçe olmakla beraber Arapça, İngilizce gibi diğer dünya dillerinde de yayım yapılmaktadır. Yayımlanmak amacıyla gönderilen makaleler, çift taraflı kör hakemlik sistemine tabi tutulur. Ayrıca özel elektronik bir program marifetiyle söz konusu yazıların daha önce yayımlanmadığı ve intihal içermediği teyit edilir. Dergimize gönderilen makalelerden herhangi bir ücret talep edilmemektedir. Mart sayısı için makale gönderiminde son tarih 15 Şubat, Eylül sayısı için makale gönderiminde son tarih 15 Ağustos olarak tayin edilmiştir.

HİKEM, Sosyal ve Beşerî Bilimler/Din alanlarında karşılaştırmalı ve disiplinler arası çok yönlü özgün çalışmalarını (İslam, din, etik, bilim, antropoloji, tarih, hukuk, dil bilim, felsefe, psikoloji, sosyoloji, eğitim, edebiyat ve sanat) yayımlamaktadır.

HİKEM, açık erişim olarak Committee on Publication Ethics (COPE) tarafından yayımlanan rehberleri ve politikaları dikkate almaktadır. Ön kontrolden geçirilen makaleler, iThenticate yazılımını kullanarak intihal için taranır. İntihal/kendi kendine intihal tespit edilirse yazarlar bilgilendirilir. Editörler, gerekli olması halinde makaleyi değerlendirme ya da üretim sürecinin çeşitli aşamalarında intihal kontrolüne tabi tutabilirler. Yüksek benzerlik oranları, bir makalenin kabul edilmeden önce ve hatta kabul edildikten sonra reddedilmesine neden olabilir. Bu oranın dipnot ve kaynakça hariç %20'dan az olması beklenir.

Etik İlkeler ve Yayın Politikası

HİKEM, bilimsel bilginin tarafsız ve saygın bir şekilde gelişimi ve dağıtımını ilkesini benimser. Bu doğrultuda uygulanan süreçler, yazarların ve yazarları destekleyen kurumların çalışmalarının kalitesine doğrudan yansımaktadır. Hakemli çalışmalar bilimsel yöntemi somutlaştıran ve destekleyen çalışmalardır. Bu noktada sürecin bütün paydaşlarının (yazarlar, yayıncı, hakemler ve editörler) etik ilkelere yönelik standartlara uyması önem taşımaktadır. Hikem yayın etiği kapsamında tüm paydaşların aşağıdaki etik sorumlulukları taşımasını beklenmektedir.

Anket ve Mülakata Dayanan Çalışmalar

HİKEM, bilimsel süreli yayıncılıkta etik güvence oluşturmak amacıyla, Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) "Dergi Editörleri için Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama Rehber İlkeleri" ve "Dergi Yayıncıları için Davranış Kuralları" ilkelerini benimsemektedir. Bu kapsamda dergiye gönderilen çalışmalarda yazarlardan aşağıdaki hususlara uymaları istenmektedir:

1. Etik kurul izni gerektiren, tüm bilim dallarında yapılan araştırmalar için etik kurul onayı alınmalı, bu onay makalenin ilk sayfasında belirtilmeli ve etik onay belgesi makaleyle birlikte dergipark sistemine yüklenmek suretiyle belgelendirilmelidir.

2. Etik kurul izni gerektiren araştırmalarda, izinle ilgili bilgilere (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde, ayrıca makalenin kaynakça kısmından sonra; olgu sunumlarında, bilgilendirilmiş gönüllü olur/onam formunun imzalandığına dair bilgiye makalede yer verilmelidir.

Özel Sayı

Dergimiz Yayın Kurulu'nun talebi üzerine özel sayı yayımlayabilir.

Kör Hakemlik

Değerlendirme Süreci **HİKEM**'e gönderilen makaleler, ez iki hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik değerlendirmesine tabi tutulur. Hakemlik süreci bilimsel yayımlamanın başarısının merkezinde bulunmaktadır. Hakemlik sürecinin korunması ve iyileştirilmesi taahhüdümüzün bir parçasıdır.

Yayın Politikası

Yayımlanmak üzere dergimize gönderilen makaleler önce editoryal ön incelemeden geçirilir ve derginin yayın politikasına ve yazım ilkelerine uygun olarak hazırlanıp hazırlanmadığı kontrol edilir. Daha sonra intihali önlemek için benzerlik taramasına tabi tutulur. Bu aşamalardan sorunsuz olarak geçen makaleler, çift taraflı körleme modelinin kullanıldığı ekran değerlendirmesi sürecine dahil edilir.

1. Yazarlık

- Kaynakça listesi eksiksiz olmalıdır.
- İntihal ve sahte veriye yer verilmemelidir. İntihal taraması neticesinde benzerlik oranı dipnotlar ve kaynakça hariç olmak üzere %20 ve üzeri olan makaleler dergi yayın politikası gereğince doğrudan reddedilir.
- Aynı araştırmanın birden fazla dergide yayımlanmasına teşebbüs edilmemeli, bilim araştırma ve yayın etiğine uymalıdır. Bilim araştırma ve yayın etiğine aykırı eylemler şunlardır:
 - İntihal: Başkalarının fikirlerini, metotlarını, verilerini, uygulamalarını, yazılarını, şekillerini veya eserlerini sahiplerine bilimsel kurallara uygun biçimde atıf yapmadan kısmen veya tamamen kendi eseriymiş gibi sunmak,
 - Sahtecilik: Araştırmaya dayanmayan veriler üretmek, sunulan veya yayımlanan eseri gerçek olmayan verilere dayandırarak düzenlemek veya değiştirmek, bunları rapor etmek veya yayımlamak, yapılmamış bir araştırmayı yapılmış gibi göstermek,
 - Çarpıtma: Araştırma kayıtları ve elde edilen verileri tahrif etmek, araştırmada kullanılmayan yöntem, cihaz ve materyalleri kullanılmış gibi göstermek, araştırma hipotezine uygun olmayan verileri değerlendirmeye almamak, ilgili teori veya varsayımlara uydurmak için veriler ve/veya sonuçlarla oynamak, destek alınan kişi ve kuruluşların çıkarları doğrultusunda araştırma sonuçlarını tahrif etmek veya şekillendirmek,
 - Tekrar yayım: Bir araştırmanın aynı sonuçlarını içeren birden fazla eseri doçentlik sınavı değerlendirmelerinde ve akademik terfilerde ayrı eserler olarak sunmak, • Dilimleme: Bir araştırmanın sonuçlarını araştırmanın bütünlüğünü bozacak şekilde, uygun olmayan biçimde parçalara ayırarak ve birbirine atıf yapmadan çok sayıda yayın yaparak doçentlik sınavı değerlendirmelerinde ve akademik terfilerde ayrı eserler olarak sunmak,
 - Haksız yazarlık: Aktif katkısı olmayan kişileri yazarlar arasına dâhil etmek, aktif katkısı olan kişileri yazarlar arasına dâhil etmemek, yazar sıralamasını gereksiz ve uygun olmayan bir biçimde değiştirmek, aktif katkısı olanların isimlerini yayım sırasında veya sonraki baskılarda eserden çıkarmak, aktif katkısı olmadığı halde nüfuzunu kullanarak ismini yazarlar arasına dâhil ettirmek,

- Diğer etik ihlali türleri: Destek alınarak yürütülen araştırmaların yayınlarında destek veren kişi, kurum veya kuruluşlar ile onların araştırmadaki katkılarını açık bir biçimde belirtmemek, insan ve hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalarda etik kurallara uymamak, yayınlarında hasta haklarına saygı göstermemek, hakem olarak incelemek üzere görevlendirildiği bir eserde yer alan bilgileri yayımlanmadan önce başkalarıyla paylaşmak, bilimsel araştırma için sağlanan veya ayrılan kaynakları, mekânları, imkânları ve cihazları amaç dışı kullanmak, tamamen dayanaksız, yersiz ve kasıtlı etik ihlali suçlamasında bulunmak (YÖK Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi, Madde 8).

2. Yazarın Sorumlulukları

- Tüm yazarlar önemli oranda araştırmaya katkıda bulunmalıdır.
- Makaledeki tüm verilerin gerçek ve özgün olduğu beyanı gerekir.
- Tüm yazarlar geri çekmeyi ve hataların düzeltilmesini sağlamak zorundadır.

3. Hakemliklerin Sorumlulukları

- Değerlendirmeler tarafsız olmalıdır.
- Hakemler araştırmayla, yazarlarla ve/veya araştırma fon sağlayıcılar ile çıkar çatışması içerisinde olmamalıdır.
- Hakemler ilgili yayımlanmış ancak atıfta bulunulmamış eserleri belirtmelidirler.
- Kontrol edilmiş makaleler gizli tutulmalıdır.

4. Editöryal Sorumluluklar

- Editörler bir makaleyi kabul etmek ya da reddetmek için tüm sorumluluğa ve yetkiye sahiptir.
- Editörler kabul ettiği ya da reddettiği makaleler ile ilgili çıkar çatışması içerisinde olmamalıdır.
- Sadece alana katkı sağlayacak makaleler kabul edilmelidir.
- Hatalar bulunduğu zaman düzeltmenin yayımlanmasını ya da geri çekilmesini desteklemelidir.
- Hakemlerin ismini saklı tutmalıdır ve intihal/sahte veriye engel olmalıdır.



İçindekiler/Contents

Jenerik / i
Amaç ve Kapsam / ii
Etik İlkeler ve Yayın Politikası (Editorial Policies) / iii
İçindekiler (Contents) / v
Editörden (From the Editor) / vii

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Silsiletu'l-Lisan ve el-Arabiyyetu Beyne Yedeyk Arapça Öğretim Setlerinde Tâbi'lerin Öğretiminin İncelenmesi

Reviewing the Teaching of Successions in Silsiletu'l-Lisan ve al-Arabiyyetu Beyne Yedeyk Arabic Teaching Sets

Öğr. Gör. İsmail Aldemir / 1-15

XVI. Yüzyıla Ait İki Memlûk Cildinin Tezyînî Açısından Değerlendirilmesi

The Evaluation of Two Mamluk Bindings of the XVI. Century in Terms of Enriching

Öğr. Gör. Dr. Betül Şahin / 17-36

Kitab-ı Mukaddes'in Protestanlık Öncesi Almanca Çevirilerine Bir Bakış

A Look at the Pre-Protestant German Translations of the Bible

Dr. Öğr. Üyesi Salih Çinpolat / 37-50

Tercüme Makaleler / Translate Articles

XVII. Yüzyılın Ortalarına Kadar Belh'in Topoğrafyası

The Topography of Balkh Down to the Middle of the Seventeenth Century / Prof. Dr. Zeki Velidi Togan

Doç. Dr. Mesut Can / 51-60

Kur'an Tefsirinde İsrâiliyyât Kullanımına Dair Modern Arapça Çalışmalara Bir Bakış

A Review of Contemporary Arabic Scholarship on the Use of Isrâiliyyât for Interpreting the Qur'an / Kareem Rosshandler

Dr. Nevfel Akyar / 61-77

XVII. YÜZYILIN ORTALARINA KADAR BELH'İN TOPOĞRAFYASI

THE TOPOGRAPHY OF BALKH DOWN TO THE MIDDLE OF THE SEVENTEENTH CENTURY


Zeki Velidi Togan

Prof. Dr., Merhum

Çeviren: Mesut Can

Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü

Karamanoğlu Mehmetbey University, Faculty of Islamic Sciences, Department of
Islamic History And Arts
mesutcan@kmu.edu.tr

 0000-0001-9915-9238

Makale Türü <i>Article Type</i>	Tercüme Makale <i>Translate Article</i>
Geliş Tarihi <i>Date of Submission</i>	08.08.2023
Kabul Tarihi <i>Date of Acceptance</i>	16.08.2023
Yayın Tarihi <i>Date of Publication</i>	30.09.2023
Yayın Sezonu <i>Pub Date Season</i>	Eylül <i>September</i>
DOI	
Benzerlik Taraması <i>Plagiarism Checks</i>	Yapıldı – iThenticate <i>Yes – iThenticate</i>
Değerlendirme <i>Peer-Review</i>	Ön İnceleme: Bir İç Hakem (Editörler Kurulu Üyesi - Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: İki Dış Hakem - Çift Taraflı Körleme <i>Single anonymized AInternal (Editor board member) Double anonymized - Two External</i>
Etik Beyan <i>Ethical Statement</i>	Bu makalenin orijinali “The Topography of Balkh Down to The Middle of The Seventeenth Century” adıyla Central Asiatic Journal’de yayımlanmıştır. <i>Z. V. Togan, “The Topography of Balkh Down to The Middle of The Seventeenth Century”, Central Asiatic Journal 14/4 (1970), 277-288.</i>
Atf Bilgisi <i>Citation</i>	Z. V. Togan, “Onyedinci Yüzyılın Ortalarına Kadar Belh’in Topoğrafyası”, çev. Mesut Can, Hikem 1/1 (2023), 51-62

Giriş

Belh'in eski şehrine ait topoğrafya bugüne kadar herhangi bir araştırmaya konu edilmedi. Her ne kadar Kuzey Afganistan'da önemli araştırmalar yapan Fransız Arkeoloji Delegasyonu şehir ve çevresindeki anıtları, özellikle Budizm'le ilgili olanları yakından incelemiş olsa da şehrin ortaçağ tarihi bir bütün olarak henüz ele alınmamıştır. Bunun ana sebebi, Batılı arkeologların şehrin topoğrafyasıyla ilgili Doğu'ya ait el yazma kaynaklara ulaşamamasıdır. Buna, İslâmî döneme dair özellikle 16. asır Özbek Hanları döneminde şehrin topoğrafyasına dair bilgiler içeren Mahmûd b. Emîr Velî'nin *Bahrü'l-Esrâr fi Menâkibi'l-Âhyâr* (İndia Office ms no. 1496, fol. 310-318) adlı eserinin henüz yayınlanmamış olması da ilave edilebilir. Bu çalışmaya ait bilgiler, Belh kalıntılarını şahsen görmeden karmaşıklık arz etmekte ve anlaşılammaktadır. İşte bu, Prof. Barthold'un 1926'da şahsen bana bahsettiği üzere, neden bu eserden bir şey anlayamadığının ve *The Historical Geography of Iran* (s.18) adlı çalışmasında Mahmûd b. Velî'ye dair malumatı inceleme konusu yapmadığının cevabıdır. Şeyhülislam Şafiyyüddin Belhî'nin şehrin tarihine dair çalışması bilinmektedir, fakat onun Belh'in topoğrafyasına dair aktardığı malumat henüz yayınlanmamıştır. Yine adı geçen eser, Özbek Hanları zamanında şehrin kuşatılmasına dair rivayetleriyle oldukça önemli ve isabetli bilgiler ihtiva etmektedir. Bunların en önemlilerinden biri, Mîr Muhammed Emîn Buhârî tarafından kaydedilen, Hâfız Tınış'ın 1707 senesinde Özbek Ubeydullah Han tarafından Belh'in kuşatılmasına dair aktardığı bilgilerdir. Geçen sene 1968 Ağustos ayında, Royal Central Asiatic Society üyelerinden birisi olan W. D. E. Allen beyefendi ile Belh'i ziyaretimiz esnasında eski Belh şehrinde sadece iki gün kaldım ve elimdeki tarihî bilgilere dayanarak şehri yerinde inceleme fırsatı buldum. Fakat ne yazık ki zaman kısıtlılığı sebebiyle bu araştırmam tamamlanamadı. Ne var ki, kaynak malzemelerimi kontrol etmem bakımından faydalı bulmaktayım.

Mahmûd b. Emîr Velî, Hâkim Ebû Zeyd el-Belhî'nin ve Ebu'l-Kâsım es-Semerkandî'nin *Târîh-i Belh* adlı eserleri ile Ebû İshâk İbrahim b. Ahmed el-Müstemlî el-Belhî'nin *Belh Alimleri Tarihi* (*Târîh-i Ulemâ-yı Belh*) eserini görmüş ve onlardan istifade etmiştir. Yine o, Mahmûd Gaznevî'nin çağdaşı Şeyhülislam Ebu'l-Kâsım Yunus b. Tâhir en-Nasrî el-Belhî'nin *Kitâbü'l-Behce fi Zikri Ashâbi Ebû Hanîfe* adlı çalışmasını da görmüş ve yararlanmıştır ki bu eser İslâm öncesi Belh'in özellikle Eftalit dönemine dair kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir. Ebu'l-Kâsım es-Semerkandî'nin verdiği bilgilere göre Belh, Hz. Peygamber döneminde dahi Araplar tarafından dört kapılı büyük bir şehir olarak bilinmekteydi. Şehrin dört yöne doğru açılan dört kapısı bulunmaktaydı: Derb-i Irak diye isimlendirilen birinci kapısı şehrin güneybatı istikametindeydi. Ayrıca bu kapı در ب بحر şeklinde okunaksız bir biçimde kaydedilmektedir. Doğuya doğru olanı, Hz. Peygamberin ilk fetihler esnasında şehit olan ashabının mezarlarının bulunduğu Dervâze-i Hoca-i Akkâşe'dir ki halen yeri bellidir. Bu kapının okunaksız bir biçimde yazılmış olan eski adı Derb-i Necer/Becnî veya Bihtî'dir (درب نجر بجنى بختى). Üçüncü kapı, şehrin kuzeyinde yer alan Dervâze-i Şuturhar, Ebû Müslim el-Horasânî'nin çağdaşı olan ve bugün de bildiğimiz Şeyh Şuturhar el-Belhî'nin türbesinin yanında yer almaktadır. Dördüncü kapı, Dervâze-i İslâm'dır. Mahmûd b. Emîr Velî'ye göre bu kapının eski adı Dervâze-i Set-Bend idi. Hiç şüphe yok ki bu, Arap coğrafyacıların Şest-Bend (veya Set-Mend) diye tarif ettiği kapıdır. Bunun yanında, Rigistân-ı Köhne adında bir de çarşı bulunmaktaydı.



Bâlâ Hisar (iç şehir: şehri derûn) kapılarından bu dört kapı, modern şehrin (dış şehir: şehri bîrûn) kuzeyinde yer almaktadır. İslâm öncesi döneme ait bu surla çevrili yerleşim yerleri günümüzde bilinmektedirler. Araplar buraya Kahandez (Kuhendîz) adını verdiler; burası Kale-i Hinduvân adıyla da meşhurdur. Mahmud b. Velî zamanında burası aynı adla tanınmaktaydı, fakat literatürde Hısn-ı Sağîr (Küçük Kale) olarak isimlendirilmiştir. Bu ifade belki de Medîne kısmını değil, sadece tamamen iç şehir olan Kahandez'i kapsamaktadır. Makdisî, "Kahandez Medîne'nin doğusunda yer almaktadır." diyerek Kahandez'i Medîne'den ayırmıştır. Kahandez, Derb-i 'Akkâşe ve Derb-i Hinduvân'ın bitişiğinde yer alan Kale-i Hinduvân'dır. Ancak Kahandez sıklıkla Medîne anlamında kullanılmıştır. Yunus b. Tâhir en-Nasrî de Belh'in eski ve masalımsı tarihi hakkında eser kaleme almıştır. Eski Belh'in (Kahandez) dört kapısı şunlardı: güneyde Bâbü'l-Hind; batıda Bâb-ı Yehûdiyye; Merv'den gelen yol üzerindeki büyük kapı, yani Bâbü's-Sîn; doğu kısmındaki Çin Kapısı ve kuzeydeki Türk Kapısı, yani Bâbü't-Türk'tür.

Behce'nin Belh'in kuruluşuna dair verdiği bilgiler oldukça ilginçtir. Eski şehrin Kale-i Hinduvân olarak isimlendirilmesinin sebepleri, Hiuen-Tsiang'ın Indo-Scythian Naga Girl hakkında aktardığı hikâyeye ilişkilidir (Buddhist Records of the Western World. Ed. by S. Beal, II, p.41-42). *Behce*'ye göre kızın ismi Bami idi ve erkek kardeşlerinin adları Şîr, Mâr, Gâv ve Murg (Aslan, Yılan, İnek ve Kuş, muhtemelen kaz) idi. Bu dört kardeş bir düşman saldırısı sonrasında memleketlerini terk ettiler ve günümüz Bamyan bölgesine gelerek Bamyan merkezli Bâmî Krallığı'nı kurdular. O (Kraliçe, Bami) etrafı gezerken Şâdiyân adı verilen bir tepe yanındaki köye geldi. Sonra bölgedeki tepeliklerde şehrin güneyine doğru sonraları ünlü Budist manastırı Nevbahâr'ın kurulduğu yere doğru yürüdü. Sonunda Belh şehrini inşa etmeye karar verdi ve şehrin dört tarafını kardeşleri arasında paylaştırdı. Belh'in eski adı, kraliçenin adına nispetle Bami idi. O, iyi bir asker olduğu kadar iyi bir de yönetici idi ve kardeşleri arasındaki çatışmalardan avantaj sağladı. Kardeşleri ise Hintli, Çinli, Türk ve Yahudi (muhtemelen Babilonlu) prenslerden yardım alarak birbirleriyle kavga ve çekişmeyle dolu bir hayat sürüyorlardı. Daha sonra, Perslerin efsanevi hükümdarı geldi ve onlarla savaştı. İslâmî dönemde şehir genişlemeye ve gelişmeye devam etti, böylece eski şehrin (Kahandez) sakinleri güneydeki kenar mahallede yani Rabad'da yoğunlaştı. Mahmûd b. Velî, Rabad (Şehir-i Bîrûn) ve Kahandez'e bitişik olan ve kuzey kesimlerinde yer alan Dervâze-i Hıyâbân adı verilen bir kapıdan bahseder. Buranın eski adı yukarıda bahsedilen dört kapıdan birisi olan Derb-i Hinduvân veya Bâbü'l-Hind idi. Burada Şeyh Cafer Hinduvânî'nin türbesi yer almaktaydı. Mahmûd b. Velî zamanında bu türbe Hoca Şabûr adıyla bilinmekteydi. Anlaşılan o ki, eski Hindistan Kapısı bugün Cafer Hinduvânî'nin mezarı olarak bilinen yerin yakınında bir yerde yer almaktaydı ve Hıyâbân Kapısı olarak isimlendirilmekteydi. Rabad, kendi kapılarına sahipti. Arap coğrafyacıları (İstahrî s. 217; İbn Havkal s. 187; Makdisî s. 302) Kahandez'e ait aşağıda verildiği üzere 6 veya 7 adet kapı sayarlar:

1. Nevbahâr Kapısı

2. Vahne (Rahbe)

3. Âhenî: Makdisî, Hadîd diye isimlendirmektedir fakat bu isim İstahrî'nin eserinde yer almamaktadır.



4. Hinduvân Kapısı: Burası, Yunus b. Tâhir en-Nasrî'nin rivayetlerinde Bâbü'l-Hind diye isimlendirilen ve bugün şehrin doğu tarafındaki Dervâze-i Akkâşe'ye yakın olan kapıdır. Hinduvân Tepesi civarında, Akkâşe'nin batısına doğru Dervâze-i Hıyâbân yer almaktadır.

5. Bâbü'l-Yehûd: Burası *Behce'*nin Bâbü'l-Irak dediği kapıdır.

6. Şest-Bend: Mahmûd b. Velî'nin eserinde ve onun kullandığı diğer kaynaklarda burası Set-Bend diye isimlendirilmiştir. Manası, 60 veya 100 baraj olmalıdır, çünkü daha sonraları Dervâze-i İslâm olarak yeniden adlandırılan bu kapı, Belh'in güneyindeki Nevbahâr Kapısı'dan şehre gelen kanal sularının kollara ayrıldığı yer olan pazar yerini teşkil etmiştir. Mahmûd b. Velî'ye göre, burada çok sayıda mezar bulunmaktadır. Bunun yanında daha sonraları Dervâze-i Dih-i Şeyh olarak isimlendirilen bir kanal daha inşa edilmiştir. Yine ona göre bu kanal daha önce yoktu. Arapça kaynaklarda Dehâs olarak işaret edilen bu büyük kanal, Mahmûd b. Velî'nin eserinde "On Değirmen" olarak tercüme edilmiş ve hatalı bir şekilde şöyle kaydedilmiştir:

7. Bıhtî (Becnî?): Bu, Orta Çağ'da Hoca-i Akkâşe diye isimlendirilen, İslâm öncesi döneme ait doğu kapısıdır. Doğru okunuşunu yazamadım. Belh'in Arap coğrafyacıları tarafından çizilen bu portresi, tamamen iç kaleyi (Kahandez) de içine alan iç şehre (Medîne) aittir. Yine onlar tarafından tasvir edilen Büyük Cami'nin yeri de bugün bilinmektedir.

Istahrî'ye göre şehrin kapıları yediden fazlaydı. O, bu yedi kapıyı "şehrin (Medîne) kapılarından en önemlileri" olarak sayar ve "şehrin, tüm kapıların kendisine çıktığı bir duvara sahip olduğunu" ekler. Belh'in ana nehri (kanalı) olan Dehâs hakkında "Nehir, Rabad'a doğru akar ve Nevbahâr Kapısı'ndan başlar." demektedir. Makdisî (302) aynı bilgiyi aktarır fakat bu yedi kapıyı Medîne'nin değil "Rabad'ın kapıları" olarak adlandırır. Şurası açıktır ki Rabad, şehir duvarı içerisinde yer almaktadır fakat yukarıda bahsedilen yedi kapıdan başka kapılara sahiptir. Medîne Rabad'dan Mahmûd b. Velî'nin saymadığı kapılara sahip müstakil bir duvar ile ayrılmıştı.

16. yüzyılın sonlarına doğru Abdülmümin Han, Özbek Abdullah Han'ın oğlu, bu Kahandez Kalesi'ni restore etti; böylece Kale-i Cebbe Han ve Rabad'ın dış surlarındaki bahçeler büyük bir surla çevrildi; nihayetinde Belh'in ünlendiği "Büyük Belh" lakabını almasını sağladı. Eski Kale-i Cebbe Han'ı çevreleyen sur, bu yeni surun en yüksek kısmıydı. Bu sur günümüzde kısmen ayakta. Mahmûd b. Velî'ye göre Belh'in iç kalesinin surları Buhara'nınkilerden yüksektir ve kuleleri sayıca daha fazladır.

Arap hakimiyeti esnasında Rabad, surlarla çevrilmeye çalışıldı. Fakat bu iş, ancak 10. asırdan sonra tamamlanabildi. Bu sebeple biz, Rabad'ın şehir surlarına, iç surlara ve kapılarına dair Arap coğrafya eserlerinde herhangi bir ifadeye rastlayamıyoruz.

Mahmûd b. Velî bu Rabad surunu, günümüzde Belh şehrinin dışında yer alan aynı sur olarak gösterir. Bu müellife göre Rabad altı kapıya sahiptir:

1. Derb-i Hoca Sultan Ahmed Hadraveyh: Diğer bir deyişle Nevbahâr Kapısı, şehrin güneyinde yer almaktadır. Bu kapının ötesinde yukarıda ifade edilen sûfinin türbesi yer almakta, sûfîlerin biyografilerinde ona dair bir rivayet bulunmaktadır. Şeyhülislam Safiyyüddin Belhî, bu ana kapının demirden on kapısının olduğunu, bunlardan bir tanesinin Hulm'dan getirildiğini söyler. O, gençliğinde (12. asır) sadece 9 demir kapının kaldığını görmüştür. Bu kapı şu an güçlendirilmiş betonla yapılmış asfalt



yolun güneyinde yer almakta ve üzerinde bir kitabe bulunmaktadır. Fakat bu kitabe oldukça cahilce yerleştirilmiştir. Batısına doğru Belh Kalesi'nin en yüksek ve en önemli parçası olan Burc-ı Ayyârân'ı teşkil eden alan yer almaktadır.

II. Dervâze-i Âb: Burası Belh'e ve İç Kale'ye su sağlayan ana kanaldır. Mahmûd b. Velî burayı Derb-i Baba Çekçek diye isimlendirir. Baba Çekçek ismi, aynı adla anılan bir mezardan türemiştir. Bu kanalların şehre girdiği yer, şu an yerini betonlar işgal ettiği için görülemez durumdadır; bu kapının kayboluşu da bu sebeptendir.

III. Dervâze-i Cebbe Han: Cebbe kelimesi, Cefga ve Cebga gibi Yabgu, Yavgu kelimesiyle aynı köktendir. Cebbe, Bermekîlerin ve Sâmânîlerin atasıdır. O, Belh'in Araplar tarafından istilasından hemen önceki bir tarihte yaşamıştı ve muhtemelen Hiuen-Tsiang'ın çağdaşıydı. Mahmûd b. Velî bu Yabba-Han hakkında Ebû Zeyd el-Belhî'nin *Târîh-i Belh* adlı eserinden, *Behce'*den ve İbrahim b. Muşabih, Hâkim Ebu'l-Kâsım es-Semerkindî, Muhammed Şerif el-Medenî gibi diğer Belh tarihçilerinden alıntı yapmıştır. Bu malumatın incelenmesi özel bir araştırma gerektirir. Yabba Han Sarayı, eski ortak ibadet yeri (Musalla-i Kadîm) ile yeni ortak ibadet alanının (Musalla-i Cedîd) bulunduğu yer olan Rabad'ın surlarının ötesinde bulunmuştur. Kapı, 17. yüzyılda musallalar ile Bağ-ı Han arasında inşa edilmiştir. Kuruluşunun izlerini takip etmek mümkündür fakat bunun için zamanım yoktu.

IV. Dervâze-i Dih-i Şeyh

V. Dervâze-i Hıyâbân

VI. Dervâze-i Aşkabad (Hinduvân Kapısı).

Bu üç şehir kapısı, aynı zaman diliminde şehir duvarının güneyine doğru bulunan kapılardı ve biz bunları Kahandez'le birlikte tasvir ettik. Buradan, Kahandez surlarının güneydoğu köşesinde yer alan Hoca-ı Akkâşe veya Becnî Kapısı ile güneybatı köşesinde yer alan Set-Bend'in şehre ait olduğu anlaşılmaktadır. Dih-i Şeyh ve Hinduvân Kapıları, bunların civarındadırlar ve dış şehir yani Rabad'a bitişik kabul edilmişlerdir.

Hafız Tınış, Çehâr Tâk adında bir kapıdan bahsetmiştir ve Mir Muhammed Emin Buhârî (Ubeydullah-Nâme, Rusça versiyonu, s. 134) Dervâze-i Cağalân (جغلان) adında bir diğer kapıya işaret etmektedir. Ben bu kapıların herhangi birini tespit edemedim.

Yeni Belh'te yani Rabad'da üç adet muhkem kale vardı. İlki Hısn-ı Vâriyân, ikincisi Hısn-ı Kûfec, üçüncüsü ise Kale-i Cebbe Han'dır. Mahmûd b. Velî bu kalelerin konumlarını şu şekilde tasvir eder: Hısn-ı Vâriyân, Rabad'ın ortasında, Mahmûd b. Velî'nin zamanında Bağ-ı Gül-i Zemîn adlı bahçenin olduğu yerdedir. Güneyinde Bağ-ı Harem Sarayı'nın kuzey duvarı yer almaktaydı. Batısında Nâdir Bey Camii ve kuzeyinde Bağ-ı Şimâl Bahçesi bulunuyordu. Böylece, Belh'in idarî binalarının ve Özbek Hanlarının Ebû Nasr Pârsâ için inşa ettirdikleri Mavi Türbe'nin (The Blue Mausoleum) işgal ettiği bu alan bulunmuş oldu. Bugün bildiğimiz Harem Saray, Mahmûd b. Velî'ye göre yaklaşık bir fersahlık (3 mil) bir alanı kaplamaktaydı.

Hısn-ı Kûfec, Rabad'ın güney kesimlerini kapsamaktaydı. Burası, Burc-ı Ayyârân ile Medîne'nin güney doğu kesimlerini kaplayan Akkâşe Kapısı arasında yer almaktaydı. Aynı zamanda, Belh Nehri'nin ana yatağı üzerinde yel değirmenleri bulunmuştur. Şu an, Burc-ı Ayyârân boyunca uzanan tüm alan Hısn-ı Kûfec'e dahil edilmiştir. Mahmud b. Velî iç şehir olan Medîne'ye, Hısn-ı Vâriyân'a ve Hısn-ı Kûfec'e ait alanı Üç Kaleler (Husûn-u Selâse) diye isimlendirmektedir. Dördüncü kapı olan



Cebbe Han Kapı surları İslâm öncesi dönemde yoktu. Cebbe ve Hısn-ı Kûfec'in sahibi olan kardeşi Fâiz'in (veya Kâin) ekonomik durumu iyi değildi. Cebbe Han, Set-Bend Kapısı'na giden yol üzerinde kendi adına nispet edilen (Karye-i Cebbe Han) bir köy inşa etmek zorunda kaldı. Cebbe Han, Sâ mânîlerin atası olan oğlu Sâ mân için bir diğer köyü de inşa ettirdi. Karye-i Sâ mân, Narşahî ve Sem'ânî gibi diğer kaynaklar tarafından da bahse konu edilmiştir. Bu iki köy bağımsız surlarla çevriliydi. Özbek Han, Abdülmümin Han, Kale i Cebbe Han'ı devasa bir surla kuvvetlendirdi. Mahmûd b. Velî'ye göre bu sur bir dağ gibi yükseldi ve insanlar tarafından iskân edildi. Bu yerde camiler ve medreseler bulunmakta ve buradan neşet eden ulema Belhî nisbesinin yanında Cebbehânî diye isimlendirilmekteydi. Harun er-Reşîd'in veziri Fazl b. Yahya el-Bermekî, Horasan valisi iken buranın içinden geçmişti. Mahmûd b. Velî, Belh ulemasının ve eşrafının Fazl tarafından davet edildiği ve toplantı yapıldığından bahsetmektedir. Fazl onlara, "Nevbahâr manastırı ve Cebbe Han yerleşimi İslâm'dan önce atam Cebbe Han'ın mirasıdır ve Nevbahâr'ı da o kurmuştur." diye söyledi. Dahası, onlara şu soruyu yöneltti: "Böyle bir büyüklük bir kafire nispet edildiği için utanıyorum. Benim kefaretim nedir merak ediyorum?" Belh uleması ona şöyle cevap verdi: "Atan Cebbe Han tarafından inşa edilen yerleşim alanında bir kanal aç. Bu alanın sulama sisteminde düzenleme yaparsan, şu an senin için utanç kaynağı olan bu yerin adı sana izzet katar." Fazl'ın dediğine göre bu alan tamamen sulanabilir hale getirilmiştir. Eski Kahandez'in eski Set-Bend'i çevreleyen şehir surlarından tırmandım. Şehir duvarı ve Cebbe Han yerleşimini çevreleyen surlar çoğu yerde yıkılmış olsa da gerçekten hâlâ görkemlidirler. Daha sonraki süreçte inşa edilen kanallar da görülebilmektedir. Set-Bend Kapısı tarafındaki iç kale (yani Kahandez) kısmında sûfî tarih yazarları tarafından hakkında bilgi verilen Derviş Zemçi'nin türbesi yer almaktadır. Bu derviş esrarkeşti ve bugün dahi burası akşama doğru esrarkeşlerle dolmaktadır. Ben gördüğümde de aynı durumdaydı. Bu şekilde biz bir zamanlar iskân edilen Set-Bend Kapısı'nı ve Kahandez surlarının harabe kalıntılarını görme fırsatı bulmuş olduk.

Biz, bu iki günlük kısa ziyaretimiz süresince, Mahmûd b. Velî ve Hafız Tınış'ın Abdullah-Nâme" adlı eserinde Belh'in topoğrafyasına dair vermiş oldukları malumatı yerinde kontrol ettik ve inceledik.

Mahmûd b. Velî tarafından özellikle Vâriyân, Kûfec ve Cebbe Han şehir surları hakkında verilen malumat, oldukça mühimdir çünkü bu bilgiler İslâm'dan önceki Eftalit dönemine aittir. Vâriyân, tıpkı Buhara'daki Kahandez'e ve Vârân adlı kesime verilen Vârvalîz ismi gibi şüphesiz Avarları ifade eder. Rabad, Kahandez'in (şehir) dışında büyük ihtimalle Avar hakimiyeti esnasında iskân edilmeye başlanmıştır. Avarlar, surlarla çevrili kaleler inşa etmiş ve buralarda yaşamış olabilirler. Mahmûd b. Velî'nin yukarıda kullandığımız eserinde çoğu coğrafi isimler noktasız yazılmışlardır. Kendisi de bu kelimeleri okunaksız bir biçimde zikretmiştir.

Mahmûd b. Velî'nin Rabad ve Kahandez'in tarihî yerlerini içeren kayıtlarına ait metni burada veriyorum:



و از جمله مراضع قدیمه این بلده موضع جبّا خان است که امروز بجز نایم ازان در صفحه روزگار نیست. برابر باب حیرت - اصحاب بصیرت مخفی و مستور نمائند که باتفاق مصروف خن اخبار و اجماع بردم معامله آثار از بد و ظهور آیات عمارت و ابدانی از بین ساختن سهاحت آکنده که بقول اصح معرّفه ثانویست از عمرانات جهان نانی تا امروز که بعضی توان ... (۳۱۸۹) انبساط انجام سنه نالیق است سور موفورا بسپرد بقعه مذکوره زیاده بر سر موضع اساس نیافته. اما محض اعتبار ... مقام پناهی موسوم گشته چنانچه حصن صغیر که امروز بشهر درون موسوم است بچندوان و چندین معروف بود. در بعضی وسطی که امروز باغ گل لاصین در (۱) موضع جدار شرقی و دیوار شمالی باغ حرم سرای بجای ضلع جنوبی و مسجد ندر با پیش جده خوری و باغ شمال متصل بر سمت شمالی آن سمت وقوع یافته مشهور بود بحصن واریان. و سور سیم که امتداد ضلع شرقی آن تمتد بود از موضع آسپاد و تا حدی در بکاشنه و حصن و سمت خوری برج قیاریان تا حوضه خوری حصن هندوان و صوب جنوبی از مقام برج عیاران تا آسیا و باد مستوی بود بحصن کوچ. اما جبّا خان در جمیع اوقات باتفاق ثقات خارج حصون ثلاثه و بر حصن صوب باب مستمند و سمت خوری سمت وقوع داشته بود چنانچه الیرم در باب دانه بر جهت مذکور نیز بنا بر مراعات سوابق مراسم موسوم است بدروازه جبّا خان. و محمد بن ابراهیم بن ماشا الله گوید: سامان که ملول سامانیه باد مشوبند پسر جبّا است و هر سامان بن جبّا بن تنار



بن مشیران بن طغفان ابن بگرام چو بیند - چبا و نایز دو برادران بودند
 از نژاد بگرام چو بیند که مر ملک بلخ بحسب ارث استیلا یافته بودند. از آنجا
 که نایز امر سلطنت نایز بود و در حصن کوچی بقام داشت بنا بر مصالح
 ملکی چبا را عند خواسته در خارج درب ستمند بتوطن امر فرمود و مشارالیه
 در موضع مذکور که بدایت اد از عید گاه سابق و نهایت آن تا حدود مصلائی
 جدید بود رحل اقامت انداخته بمواسم امداد و اسعاد برادر بزرگ قیام
 و اقامت نمود می نمود تا در فرصت طبعی (۱) آن موضع بمشایبه مصر جامع گشته
 مشتمل بر چند کوی و برلان گردید و کاخ و تصویر چبا مدسوم بجبا خان شد
 آنگاه عمریه جهت مسلمان گردانند و درین متصل بجبا خان آباد ساخته
 هم موسوم با اسم او گردانید

اما قلعه که با تمام ملادمان منظر قهرمان جلال و شهرت در بیجاها و غیر الملک
 خان مغفور بدین سمت سرانجام یافته حصنیت که در مراسم عروج
 تا بروج افلاک دم مساوات و دق اشتراکی می زند در قواعد احکام
 و استحکام کوه را با همه شکوه ستون می گردانند. بیست:

عقل گردد همگر کند در وون تفکر نستمند * هم گردد همگر کند در دهر تا مل ناتوان
 در سرای چند ثریا در سملک بیند سما * همگر کند در بومتن از پیش نظاره با سپان

با کمال حصن مذکور که امروز محصور است مشتمل است بر تمامت سور و ار بیان
 و جیبها خان و بیشتر حصن کوچی متصل است بقصد از سمت شرقی و غربی.

و از ثقات استماع دارم که این حصار چند برج از قلعه بنا را زیادتی دارد
 و برین حصن شش دروازه سمت ~~سخت~~ و قدح یافته: اول درب سلطان

احمد (حضرویه) که بر صوب جنوب است و در قدیم بر دروازه نوبهار موسوم
 بوده است (۱۸۵۶ ق) دوم دروازه آب که در سوالف اعصار
 در رب با چله چله مشهور بود چه مرتبه منور با مذکور که امروز



برسخت شرقی مسجد و حضرت نقابت در سگاه شاه خواجه نقشبندی و غری منزل موقف صاحب فراست منصور حاجی داد خواه است بر شارع (۱)۔
 آن درب سمت وقوع یافته . سیم دروازه چیاخان است که ایوم در میان
 مصلائی قدیم و جدید واقعست . چهارم دروازه ده شیخ است بقریه کریمه
 منگوم است و این دروازه در قدیم نبود . و پنجم از ضلع شمالی دروازه
 خیابان است که برسخت کریمه خیابان است و امروز ازان کریمه
 نشانی نیست اما در دناقر قدیم مسطور است . شش درب عشق آباد است
 برسخت شرقی که با همام حضرت خلانت رتبت مفتوح گشته و در سوائف
 اعصار بررب هندوان موسوم بود که مزار نایض الانوار امام جعفر هندی
 که ایوم بخواجه بسور مشهور است برسخت این بابست .

اما قلعه که الان بشهر درون موسوم است مشتمل بر چهار باب :
 اول درب عراق که بر جبهه صوب جنوبی مایل بمغرب مفتوحست و آن در
 قدیم بررب بکر مشهور بود است . دوم دروازه خواجه عکاشه که
 ازان باب تا صرغه منور انحضرت که برسخت شرقی قلعه است قریب
 بوده جریب کما پیشه باشد . سیم دروازه اشترخوار که برسخت شمالی
 است و منسوب است با حمد اشترخوار بلخی که معاصر ابو مسلم مروزی بود .
 چهارم دروازه اسلام است . در سوائف اعصار بر دروازه ستمند معروف
 بود و این باب برسخت غربی است مفتوح بصره ریگستان کهنه

(1) Darvâze-i Ushturkhar (Bâb al-Turk) (2) Quhunduz (3) Qal'a-i Hinduvân
 (4) Šahr-i Darûn (5) Bâlâ Hîşâr (6) Qal'a-i Djabbâ-Khân (7) Darvâze-i
 'Irâq (Bâb al-Yahûd) (8) Darvâze-i Setbend (9) Bâb al-Šin (10) Darvâze-i
 Djabbâ-Khân (11) Darvâze-i Deh-i Šakh (12) Darvâze-i Âhenîn (Bâb al-
 Hind) (13) Darvâze-i Khiyâbân (14) Tepe-i Hinduvân (15) Darvâze-i Khôdja
 'Akhâshe (Darb-i Bedjñi) (16) Bâg-i Gül-i Zemîn (17) Sûr-i Abdul-Mu'min
 Khân (17a) Zergerân (18) Muşallâ (18a) Čahârsû (19) Hîşn-i Vâriyân (20)
 Šahr-i Bîrun (21) Rabdh (22) Bâg-i Hurrem (23) Bâg-i Khânî (24) Rûd-i Khâş
 (24a) Hîşn-i 'Ayyârân (25) Hîşn-i Kûfedj (26) Âsyâ-i Âb (27) Darvâze-i Âb
 (Baba Chekechk) (28) Darvâze-i Nevbehâr (Darvâze-i Khôdja Ahmed Khidh-
 ruvoyh) (29) Tûb-i Rustem (30) Takht-i Rustem (Nevbehâr) (32) Balkhâb.

